

TRANZICIJSKO DRUŠTVO I STVARATELJI KULTURE

Suzana Mihajlovska

Osnovna škola »Ljuben Lape«
Skopje, R. Makedonija

Primljeno, 20. prosinca 2008.

Bivstvujući u svakodnevicu u kojoj krik »O, tempora, o, mores!« postaje »Dobro jutro« našeg življenja, osobito u zemljama u tranziciji, razumljivo je zašto kultura postaje misaona imenica. To se ne događa iz razloga historijske gladi, nego radi nesposobnosti onih koji mijenjaju društveno uređenje da stvore kulturu u kojoj bi onaj koji plaća tranziciju razumio da se ono što se u nekim demokracijama razvijalo i postizalo stoljećima, ne može postići za jedno-dva desetljeća. Isti ti »mjenjači«, u nastojanju da se održe kao ikone spasa, sve češće posežu za vizualnim zasljepljivanjem onih na koje se te promjene društva, od jednog prema drugom uređenju, odnose.

Žrtve ovoga namjernoga »vizualnog zasljepljivanja« su oni zbog kojih se postoji i stvara, oni koji predstavljaju budućnost društva – djeca. Iz tog razloga suočeni smo sa situacijom u kojoj obrazovni i kulturni procesi sve više postaju svrhom zadovoljenja »vizualne gladi«, umjesto građenja vizualne kulture čovjeka. Ako tako razumijemo početke gubljenja kulture, ne treba čuditi da se upravo u obrazovanju djece do 14 godina najviše susrećemo s nedostatkom vizualne kulture, a time i kulture prihvatanja svijeta, što pak rezultira nesposobnošću prihvatanja različitosti kao mogućeg načina stvaranja kulture po mjeri čovjeka.

Prethodne lamentacije nisu same po sebi odgovor na pitanje što treba činiti, a što ne, već prije vapaj za novim pristupom kulturi, ne kao potrošnom dobru ili kao novom opijumu za mase, nego pristupu kulturi u kojem treba razviti sposobnost kultivirane percepcije svijeta kao osnovnog uvjeta za kreativnost i kulturu samu.¹

Ključne riječi: *proizvođenje kulture, percepcija, dehumanizacija, otuđenje*

¹ Skraćena verzija ovoga teksta, pod nešto drukčijim naslovom, izvorno je prezentirana na međunarodnom simpoziju »Čovjek i kultura« u organizaciji Hrvatskog filozofskog društva u okviru 16. Dana Frane Petrića (Cres, 23.–26. rujna 2007.).

Euforično raspoloženje koje se poticalo potkraj prošlog stoljeća bilo je usmjereno stvaranju slike da ulaskom u novi milenij počinje uspinjanje čovjeka ne samo na neku višu razinu, već i da je taj trenutak zapravo *rađanje nove ljudske civilizacije* s novim fantastičnim odgovorima i rješenjima koji će individui omogućiti udobnu plovidbu vodama velikoga globalnog društva.

Ovo je bila osobito dobra poruka, moćni stimulans, uspješno utkana u svakoj slici i prilici kao nagovještaj, ali i obećanje namijenjeno običnom čovjeku i koja je poslužila kao mamac za stvaranje globalističkog duha.

Činjenica je da globalno informiranje, a time i globalno mišljenje, danas ovise gotovo isključivo o jednom mediju – televiziji, i da je ona ta u odnosu prema kojoj su svi ostali mediji izgubili utrku za važnošću. Radio je postao eho prošlosti, a tisak samo ponavljanje lekcije iz materijala koje je televizija prethodnog dana objavila daleko dojmljivije, uvjerljivije i prihvatljivije za konzumenta, zbog potrebe čovjekova uma i njegova duha za kompleksnošću percepcije. Točnije: da informacije, riječ ili misao koje prima, budu praćene slikom i zvukom.

Ova ljudska osobitost ponudila je drugu vrijednost: brzinu primanja takve misaono-akustično-vizualne informacije. Na žalost, ona se zlorabi time što su se mediji tako revolucionirali da su doveli do ukidanja prostora za drukčiji način ili oblik izražavanja, namećući svoj princip: Prilagodi se (promijeni se) ili umri!

Ovo je, pak, omogućilo otvaranje čudesnoga Pandorina svijeta reklame koji na mala vrata – uglavnom putem televizije – nudi informacije o svemu i svačemu prikazivanjem prekrasnih, zasljepljujućih, zamamnih i primamljivih slika i prizora. Te, tako izrađene i upakirane informacije, oblikovale su i način života suvremenog čovjeka u posljednjih dvadesetak godina. Napravili su ga gladnim za brzinom, za brzom reakcijom na svaki vanjski podražaj, za brzim odgovorom, brzim rješenjima; gladnim za brzim autom, brzom hranom, a još više za brzim uspjehom, profitom i odgovarajućim pripadnim statusnim simbolima. Sva ta neutaživa glad izaziva se brzim i efikasnim umetanjem savršenih sličica o poželjnom savršenom životu u čovjekovu podsvijest iz Pandorine kutije svijeta reklame, što pak izazva novu glad – glad za superbrzinom svega. Ovo je pak izazvalo životnu filozofiju: nema vremena za razmišljanje o uzročno-posljedičnim vezama vlastitog postojanja i djelovanja. Tako čovjek danas nema vremena za sebe, a još manje za obitelj, u utrci za svim suvremenim civilizacijskim ponudama.

Potrebu zadovoljenja ovakve gladi prepoznali su i stvaratelji filmova – sekvenciranim građenjem priče i značenja. Naime, sve je manje sadržajnih i značenjskih scena, a sve je više efekata i dugotrajnih eksplozija; kamera se kreće sve brže, čime se umanjuje mogućnost analize sadržaja i informacija, odnosno mogućnost perceptivnog obuhvaćanja ostalih ponuđenih značenja i vrijednosti. Posljedica je da filmovi sve više nalikuju na strip u dnevnim novinama jer gledatelj navodno nema vremena za razglabanja.

No, zapravo se ne radi o štednji gledateljeva vremena. Ovakav scenarijski i režijski postupak omogućuje umetanja i prihvaćanja u podsvijesti unaprijed određenih i oblikovanih vrijednosti i ideja po principu: evo ti rješenja i odgovora na sva pitanja, nemaš se što pitati i tražiti odgovore drugdje. Ovakvo pakiranje pokretnih slika usmjereno je na podsvijest koja ih vrlo lako guta. Ono također ne pridonosi i ne potiče proces samostalnog prikupljanja, sistematizacije, analize i obrade informacija i donošenja zaključaka, već postaje idealnom podlogom za lakše usisavanje osobnosti u sve napućeniji svijet onih koji ne stradavaju od bolesti zapitanosti: što, zašto i kako? Na djelu je okivanje čovjeka u svijetu u kojem je pitanje *quo vadis, homine* mrtvo kao i jezik na kojem je izrečeno.

No, još je veće zlo što se ovakva logika kreiranja procesa spoznaje i mišljenja podržava i protežira i u obrazovanju. Da je tako, očito je i iz metodologije rada u nastavnom procesu, kao i iz udžbenika kojima se koriste učenici. Naime, i u obrazovanju sve više dominira ideja o potrebi za brzim i efikasnim stjecanjem znanja i vještina, čime se gubi mogućnost kvalitativnog poticanja percepcije, analize i sinteze. Ovo, pak, dovodi do toga da je sve manje kreativnosti u djece, a sve više ponavljanja zadanih obrazaca. U opravdanost ove tvrdnje, ali i zabrinutost zbog posljedica takvog stanja, nema nikakve sumnje. Već je dovoljno pogledati testove zadane djeci, a koji su mahom svedeni na zaokruživanje ponuđenih odgovora *da* ili *ne*, pitanja prepoznavanja i slično. Posljedica koja zabrinjava jest da ovakav način obrazovanja i testiranja *dresira* učenikov mozak da bude samo spužva, da pamti ili briše informacije bez ikakve ili uz minimalnu analizu. Na žalost, i udžbenici su idealna podloga za ovu metodologiju davanja znanja jer su sadržaji u njima izloženi sekvencionirano, praćeni mnoštvom jednako tako sekvencioniranih sličica. Nema sumnje da je ovakav tip udžbenika – sve na tanjuru ili na gumb – odraz modela mišljenja onih koji ih pišu,

tj. odraslih, a koji su i sami naviknuti da sve informacije dobiju gotove i upakirane.

Da je tako, dokazuje i činjenica da je kod mladih u posljednjih desetljeće ili dva sve izraženija ograničenost u kvantiteti i kvaliteti riječi, vidljiva u sve siromašnijim rečenicama u sadržajnom i značenjskom pogledu. S druge pak strane sve je prisutnije korištenje, pa i zlouporaba riječi iz svijeta tehnike, ekonomije ili reklama i to upravo kad se govori o predmetima i sadržajima koji se tim riječima najmanje mogu opisati ili izraziti. Povrh toga, analiziraju li se svakodnevni razgovori učenika, mogu se konstatirati dvije stvari. Prvo, doza agresivnosti i negiranja svakog autoriteta, posebice individualnog, toliko je velika da se to čak može primijetiti i u komunikaciji ne samo učenik–nastavnik, već i u komunikaciji učenik–učenik, ali ne manje i unutar obitelji.² Drugo, zbog razumijevanja međuljudskih odnosa ponuđenog na ekranima, kao i odnosa među spolovima, uslijed nekritičnosti i odsutnosti koncepcije vizualnog, značenjskog i etičkog obrazovanja kod mladih do 14 godina ne samo da je izražena seksualna zainteresiranost nerazmjerna tjelesnom i mentalnom razvoju, nego se može primijetiti i seksistički odnos prema pripadnicima drugog spola, ali i diskriminacija na osnovi stupnja seksualne zainteresiranosti unutar iste starosne grupe učenika. Tako se događa da učenik ili učenica koji ne pokazuju izraženiji interes za drugi spol ili uopće za razgovore na tu temu, budu isključeni iz grupe, pa čak i da budu seksualno klasificirani i zbog toga maltretirani.

U istom kontekstu umanjene sposobnosti suštinskog, sadržajnog i značenjskog izražavanja, uočljive su i promjene u razini i kvaliteti likovnog stvaralaštva djece i mladih. Naime, iz provedenih istraživanja³ jasno se vidi da je korištenje linije u crtežu dominantno, ali da je on sam po sebi nepotpun; da su boje u slikama intenzivne, ali da se malo inzistira na istraživanju kolorita ili tonaliteta boje. Prostor se prikazuje i prima

² Naravno, tomu ne pridonose samo prethodno spomenuti faktori, već u velikoj mjeri i socijalno-politička i ekonomska situacija. Naime, u situaciji kad većina učenika započinje dan slušajući pogrde na račun države, ljudi koji je vode ili pak ekonomije koja većinu stanovništva jedva održava na rubu gole egzistencije, pojava ovakove »komunikacije« nimalo ne čudi.

³ Ovaj tekst je sažetak doktorata nastalog na temelju kontinuiranog istraživanja u razdoblju od 1990. do 2005. godine u Republici Makedoniji. Istraživanje se primarno usmjerilo na utjecaj obrazovnih reformi tijekom tranzicijskog razdoblja, a u užem smislu na istraživanje upotrebe vizualne i tehničke informacije i promjenu njenog utjecaja na percepciju mladih do 14 godina te, posljedično, njezina utjecaja na razvijanje njihove kreativnosti.

kao dvodimenzionalan, što otkriva i problem realne percepcije prostora koji nas okružuje i njegovih sadržaja. Na žalost, ovo nisu jedini negativni zaključci istraživanja. Naime, istraživanje likovnih radova djece od 5. do 8. razreda upozorilo je i na njihovu sve veću otuđenost, kako od samoga sebe, tako i od obitelji i od svijeta, ali i na njihovu fiksaciju na predmete kao zamjenu/kompenzaciju odsutnosti realnih međuljudskih odnosa, odnosno njihove sve veće dehumanizacije. Do ovakvog zaključka se moglo doći na osnovi načina oslikavanja, pozicioniranja ili dimenzioniranja u prostoru i u odnosu prema drugim objektima u likovnom radu ili pak njihove odsutnosti, pogrešnog predstavljanja ili izobličenja.

Na žalost, istraživanja su pokazala još jednu činjenicu koja zabrinjava. Analiza likovnih radova navodi na zaključak da je takva situacija rezultat i nedostatka državne koncepcije nastavnih planova i programa, kao i nepostojanja jedinstvenog pristupa nastavnom procesu. Jednako važnom pokazuje se i neprilagođenost nastavnoga plana i programa dobi kojoj su namijenjeni, a sve u nastojanju prekrojavanja prema tzv. *Zapadnom modelu efikasnog obrazovanja*, više usmjerenog stvaranju određenog profila članova društva, nego osvještavanju jedinice o svojem identitetu stvorenom na temeljima kulturno-povijesnog i prostornog naslijeđa kojemu pripada. Drugim riječima, istraživanje je jasno pokazalo da je proces dekulturnizacije, kako i pojedinca, tako i društva, uzeo maha. Posljedice takvoga stanja mogle bi rezultirati stvaranjem socijalno i kreativno nefunkcionalne ličnosti zbog odsutnosti njezina osobnog suvereniteta i identiteta izgrađenog na svijesti o vlastitoj pripadnosti i razumijevanju raznolikosti kao osnove jedinstva i kulture i umjetnosti. To bi, pak, na duži rok neminovno dovelo ne samo do posvemašnje dehumanizacije društva, već prije svega do ukidanja prilike da se putem kreativne percepcije omoguće kultura i umjetnost kao struje protusmjerne dehumanizaciji.

Istraživanje nameće pitanje kako se to uopće moglo dogoditi? Do kakve nas kulture to dovodi i kako je ili zašto došlo do ovakvih rezultata, pogotovo u zemlji koja je nekada bila kolijevka slavenske pismenosti i renesansne umjetnosti Zapada? Zašto je i kako propuštena mogućnost da se, upravo zahvaljujući oslobođenju od ideološkog diktata obrazovnog procesa, ne podigne razina perceptivne analize kao uvjeta za kreativno mišljenje i stvaranje? A upravo bi ono bilo potrebno društvu na putu prema ostvarenju realno oslobođenog, otvorenog demokratskog

društva slobodnih građana koji će svoje uključanje u društvo podrediti potrebi proizvodnja kulture.

No, u ovakvim uvjetima, gdje se društvene vrijednosti i ciljevi takoreći svaki dan mijenjaju i prije nego što dožive svoju potvrdu u praksi, i to više zbog potreba dnevne politike i onih koji je provode, uzaludno je očekivati pozitivne rezultate u odnosu prema njegovanju ili razvijanju dječje kreativnosti.

Nasuprot tomu, može se očekivati da će nedovršenost ekonomsko-tranzicijskih promjena i nedozrelost onih koji ih provede izazvati pritisak koji će iz korijena promijeniti čovjekovo razumijevanje toga što je uistinu Čovjek i kamo su se to uputile njegova kultura i civilizacija, te gdje je iščeznula humanistička potreba za kulturom kao načinom postojanja i proizvodnja i sebe i svijeta. To nije pitanje prešućivano samo u društvima balkanske tranzicije, nego i u zemljama tzv. izgrađene građanske kulture i demokracije. Možda bi neka komparativna analiza likovnih radova djece iz tih zemalja i djece s ovih prostora pokazala je li tako. No, ono što se može vidjeti iz međunarodnih izložaba dječjih radova navodi na zaključak da je inzistiranje na određenom modelu razumijevanja svijeta više rezultat nastojanja za globalizacijom svijeta po određenom modelu ekonomskog ustroja, a manje svijeta koji će iz svojih različitosti graditi kulturu proizvodnja po mjeri čovjeka i čovječnosti.

Literatura

- Difren, Mikel (1982), *Umjetnost i politika*, Sarajevo: Svjetlost.
- Facione, A. Peter; Scherer, Donald i Attig, Thomas (1991), *Ethics and Society* (2nd edition), New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Kris, Ernst (1970), *Psihoanalitička istraživanja u umjetnosti*, Beograd: Kultura.
- Mekluan, Maršal (1971), *Poznavanje opština – Čovekovih proizvedetaka*, Beograd: Prosveta.
- Šeling, F. V. J. (1984), *Filozofija umjetnosti*, Beograd: Nolit.
- Trstenjak, Anton (1978), *Človek in barve*, Ljubljana: Dopisna delavska univerza, Univezum.
- Vajt, Lesli (1970), *Nauka o kulturi: Studija o čoveku i civilizaciji*, Beograd: Kultura.
- Wisser, Richard (1988), *Odgovornost u mijeni vremena*, Sarajevo: Svjetlost.

TRANSITIONAL SOCIETY AND CREATORS OF CULTURE

Suzana Mihajlovska

Living at a time when the scream: “O tempora, o, mores!” becomes the “Good morning” of our lives, especially in the countries in transition, it’s understandable that culture becomes just a word. This does not only occur due to historic hunger, but due to the inability of those in charge of changing the social order to create a culture in which those that “pay” for transition can understand that something developed and achieved in some democracies over centuries, cannot be reached in only a decade or two. The very same “changers”, in their persistence to survive as icons of salvation, resort more and more to blinding those that the changes of one system into another, relate to.

The victims of this deliberate “visual blindness” are especially those which are the reason of our existence and creation, more specifically, those who represent the future of the entire human society – children. This is why we are faced with a situation where the processes of education and culture became more a way to satisfy “visual hunger”, instead of a process of building and creation of the visual culture of every human being. If the roots of the loss of culture are understood this way, we should not be surprised by the fact that the education of children under 14 years of age has the greatest lack of real visual culture, and with that, the lack of world acceptance culture, which all results with an inability to accept difference as a possible way of creating a culture tailored to human beings.

The previous lamentations do not tell us what to do or not to do, but a cry for a new approach to culture, not as a consumer good or a new opium for the masses, but rather an approach to culture in which we must developed the ability of a cultivated perception of the world, as a basic precondition for creativity and culture itself.

Key words: *producing culture, perception, dehumanization, alienation*